

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Patriarkatet og det kvindelige subjekt

Sjørup, Karen

DOI (link to publication from Publisher):
[10.5278/freia.14136525](https://doi.org/10.5278/freia.14136525)

Publication date:
1995

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Sjørup, K. (1995). *Patriarkatet og det kvindelige subjekt*. Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. FREIA's tekstserie Nr. 25 <https://doi.org/10.5278/freia.14136525>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Karen Sjørup

Patriarkatet og det kvindelige subjekt

FREIA

*Center for Kvindeforskning i Aalborg
Institut for Samfundsudvikling og Planlægning
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø.
Tlf.: +45 98-158522 Fax.: +45 98-153298*

Tekst
Februar 1995 **25**

Karen Sjørup:
Patriarkatet og det kvindelige subjekt

Tekst udgivet af
FREIA, Center for Kvindeforskning
Institut for Samfundsudvikling og Planlægning
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tlf. 98-158522

Tryk: Kopicentralen AUC, 1995

Layout: Inger Jensen og Ellen Nyrup Pedersen

ISSN: 0907-2179

FREIA's tekstserie indeholder foreløbige arbejdstekster, papers til konferencer og seminarer, projektbeskrivelser, foredragsmanuskripter, kapitler fra bøger mv. lavet af forskere med tilknytning til FREIA eller forskere, som har besøgt centret. Formålet med tekstserien er at udbrede kendskabet til FREIA's aktiviteter både internt og eksternt. Redaktører af serien er Ann-Dorte Christensen og Ruth Emerek. Teksterne kan bestilles ved Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, tlf. 98-158522 lokal 2452.

Karen Sjørup

Patriarkatet og det kvindelige subjekt

Preface

The papers published in FREIA's paper series nos. 17 - 25 were all presented at the conference on **Gender Relations - State, Market, and Civil Society: The Nordic Experiences in a European Perspective**, arranged by FREIA - Feminist Research Centre in Aalborg, Aalborg University, August 14 - 18, 1993.

The idea of the conference was to examine the development of gender relations in Denmark/the Nordic countries in a comparative European perspective. In focus was the relationship between state, market and civil society/the family in the Nordic countries: the significance of this relationship to the development of gender relations - and in reverse, the influence of gender relations on the development of the Nordic welfare states. A comparative European approach was chosen for its usefulness in highlighting the specificities of the "Nordic model" regarding gender relations.

A primary purpose was to strengthen national and international cooperation on Ph.D. programmes in Social Science Gender Studies. The conference addressed Danish senior researchers within the Social Sciences. A few Ph.D.-students were invited as well as experts from other Nordic countries and international capacities within the field. The number of participants was 25. The conference was financed by the Danish Social Science Research Council.

The programme of the conference included four sessions:

- I. Gender and the Labour Market
- II. Gender, Welfare, and the Family
- III. Gender, Power, and Democratic Citizenship
- IV. Gender Theory and Feminist Research.

The full programme of the conference will be found at the end of this publication together with a list of the conference papers published elsewhere.

Ruth Emerek & Anna-Birte Ravn

1. Indledning

Dette paper er en del af et større arbejde, et sikkert alt for ambitiøst forsøg på at forny samfundsvidenskabelig teori om kønnet ud fra en postmodernistisk og diskursanalytisk tilgang. Da udgangspunktet er kvindeperspektivet, den kvindelige kønsdiskurs - beskæftiger jeg mig kun indirekte med mandskønnet, mit fokus er kvindekønnet. Men i og med der ikke er tale om en biologistisk kønsstudie, men derimod om kønnet som del af det sociale, er det umuligt at tale om det ene køn uden også at tale om det andet. Køn er i sig selv et relationelt begreb. Det defineres socialt primært gennem sin anderledeshed i forhold til det andet køn.

Der er således også tale om et forsøg på at forstå forandring, d.v.s. at se det nuværende mønster i de sociale køn i et historisk perspektiv, at forstå "subjekterne" i den forandring, der har fundet sted: Hvem har ønsket og skabt forandringen og med hvilke interesser? Det har altid for mig stået som et paradoks, at vi som feminister på den ene side i mange år har kæmpet for forandring - og opnået den - men samtidig næsten altid opererer med andre historiske subjekter end os selv i analyserne af samme. Samtidig er det også et paradoks, at forandringer, som man har kæmpet for i kvindefrigørelsens navn, ikke nødvendigvis, når de realiseres, opleves som frigørelse. Det gælder jo i disse år helt åbenlyst i de unge kvinders oprør mod det frigørelsesparadigme, som tilsyneladende resulterer i, at de unge kvinder føler sig tvunget til at realisere uddannelse, karriere, fuldtidsarbejde og små børn samtidig.

Samtidig er behovet også sat af de teoretiske sværvægttere i kønssociologien, på den ene side en overvejende funktionalistisk orienteret tolkningsramme, der ser forholdet mellem kønnene som bestemt af en funktionelt fornuftig arbejdsdeling baseret på den seksuelle forskellighed og en fælles beslutning mellem kvinden og manden i ægteskabet.

På den anden side en marxistisk-feministisk orienteret tolkningsramme, som ser kønsforholdet som et underordningsforhold afledt af produktionsmåden, d.v.s. den kapitalistiske økonomi eller kapitalforholdet. Hver på sin måde giver disse tolkningsrammer en utilfredsstillende tolkning af, hvad der i disse år er på spil mellem kønnene. De feministiske tilgange har, i lighed med de marxistiske, fortrinsvis anlagt en samfundskritisk synsvinkel på den patriarkalske undertrykkelse af kvinder i vort samfund og mindre beskæftiget sig med resultaterne af den forandring af kønnet, som vi er en del af. D.v.s. vi er ikke selv subjekter for vor historie, det overgribende subjekt er den patriarkalske alliance mellem kapital og stat.

Dermed bliver det ikke umiddelbart indlysende at forstå subjekterne i den forandring, som består i:

- at kvinders og mænds liv er kommet til at ligne hinanden mere end nogensinde,
- at manden tager aktivt del i fødsel og børnepleje og kræver ligestilling med kvinden i forhold til børnene,
- at kvinder forventes som norm at være lønarbejdere og jævnbyrdige forsørgere og at kunne gøre karriere på tidligere mandlige områder.

Til gengæld bliver kvinders liv indbyrdes mere forskelligt, idet den barnløse kvindelige akademiker formentlig har mere tilfælles med den mandlige akademiker end med såvel den mandlige som den kvindelige ufaglærte arbejdsløse eller modtager af andre former for overførselsindkomster.

Man kunne med andre ord udtrykke det således, at forholdet mellem det biologiske køn (sex) og det sociale køn (gender) omstruktureres

kraftigt i vort samfund, således at dette forhold ikke længere er centreret om adskillelsen af køn i separate sfærer, kønsarbejdsdeling og kvinders materielle afhængighed af mænd.

Der er med andre ord tale om en forandring, som fjerner det grundlæggende træk i såvel det sociale liv som i økonomien, hvor kvindens arbejde tidligere var ikke værdisat arbejde i den private sfære, som så også var en verden baseret på hendes normer og territorialkrav, mens mandens liv og arbejde var defineret ved det værdiskabende arbejde borte fra hjemmet.

Men selv om kønnet er blevet afgørende transformeret i de seneste årtier, er det langt fra min opfattelse, at forandringen er så stor og så entydigt frigørende, at det feministiske perspektiv, d.v.s. kritikken af kvindeundertrykkelsen, må opgives.

Men tiden er moden til de selvkritiske refleksioner over det moderne samfunds store frigørelsesprojekter og deriblandt også kvindefrigørelses-projektet, ligesom den er inde til at revidere den analyse af undertrykkelsesforhold, som frigørelsesprojekterne tager udgangspunkt i.

Mine teoretiske overvejelser om kønnet og kønsforholdets forandring udspringer i en række forskningsprojekter udført inden for de sidste tretten år, der alle har beskæftiget sig empirisk med aspekter af den ændrede kønsarbejdsdeling i lønarbejdet i de seneste årtier og den forandring i kønsforholdet som sådan, d.v.s. familien, seksualiteten, det offentlige liv, der er relateret hertil. De reflekterer en række forskellige aspekter af den forandring, der er sket i denne periode.

Det drejer sig om en række forskningsprojekter om kvinders arbejdsliv og brydningen mellem familieliv og arbejdsliv med udgangspunkt i hhv. en analyse af regionale forskelle i kvinders beskæftigelse og

arbejdsløshed¹, en række analyser af kontoransatte kvinders arbejdsvilkår i forhold til hierarkiet på arbejdspladsen og indførelsen af edb-teknologi², butiksansattes vilkår³, bl.a. i forbindelse med discount-bølgen, og endelig projektet "Kønnet på arbejde"⁴, der beskæftiger sig med akademikerkvinder og beslægtede gruppers vilkår, når de arbejder på lige fod med mænd. Derudover trækker jeg også i begrænset omfang på projekter og specialearbejder, som jeg har vejledt, bl.a. mandekulturen som barriere for kvinders indtrængen i håndværksfag⁵, og på mine mindre arbejder, foredrag og diskussioner om kvinder i ledelse⁶.

Der er derfor tale om såvel et teoretisk som et empirisk arbejde, der er baseret på den danske udvikling i kønsforholdet i de seneste årtier. D.v.s. en specifik udvikling her i landet, hvor opbrydningen af kønsarbejdsdelingen og de to køns adskilte sfærer har nået et omfang, som ikke ses andre steder i verden. Men samtidig også et udviklingsforløb, der ses i et eller andet omfang i resten af den vestlige verden.

Der er således en oplagt fare for a priori at opfatte det danske (eller skandinaviske) nutidige kønsforhold enten som et særligt "smørhulsfænomen", der ikke grundlæggende kan ses som udtryk for en generel tendens, eller omvendt blot at opfatte, at vi er kommet et skridt længere i en udvikling, som naturnødvendigt må følge i de andre vestlige lande.

Min tilgang til arbejdet hviler på den grundantagelse, at der i de seneste årtier er sket en fundamental forandring af forholdet mellem kønnene og i kønsrepræsentationen, d.v.s. på den ene side den rolle, kønnet spiller i familien, i sexualiteten, i arbejdslivet, i magtforholdene og i den enkeltes selvfremsstilling, og på den anden side den spejling af kønnet, der foregår i billedet af eller "simuleringen" af det kvindeli-

ge og det mandlige, som det opbygges i tolkningssystemer, tabuer, normer og psykologi.

Det er således min første grundantagelse, at kønskonflikten reguleres gennem tabuer, og der er sket en omvending af tabuerne omkring kønnet:

I tidligere samfund har kvinder og mænd levet i hver deres "sfærer", og der har været tabu mod, at kvinder og mænd udførte det samme arbejde eller den samme opgave i samfundet, et tabu, som var forbundet med sexualiteten og det heteroseksuelle ægteskab.

I dag er der opstået et tabu mod at forbeholde "sfærer", arbejde eller opgaver for det ene køn. Kvinder og mænd forventes at leve parallelle liv med parallelle arbejdsopgaver. Dermed nærmer vi os helt nye kategorier for det sociale køn.

Ved begrebet tabu forstår jeg et socialt sanktioneret forbud, som er alment accepteret og kendt af samfundets medlemmer. Og dermed, når tabuer i så høj grad er knyttet til kønnet, udtrykker kønsforholdets "farlighed," d.v.s. dets potentielle konfliktkarakter. Der ligger således også i denne antagelse den opfattelse, at kønskonflikten i dens mange skikkelser er en væsentlig historisk drivkraft.

Min anden grundantagelse er, at patriarkatet i vort samfund er afløst af et "brodersamfund", som nedbryder forældrerens magt og potentielt skaber lighed mellem broderen og søsteren, men som måske reelt i en periode har ført til en ignorering af søsteren. I dag er der en tendens til, at broderskaberne mister deres karakter af broderskaber og dermed bliver professionelle "diskurser", hvor kønnet spiller en anden rolle.

Efter min opfattelse består mange af det moderne samfunds "broderskaber" i de professionelle fællesskaber, der i kraft af videnskabeliggørelsen har kunnet besætte kønsforholdet diskursivt, d.v.s. at de professionelle fællesskaber (præsteskaber, lægestand, psykoanalyse) har været i stand til at definere kønnet i det moderne samfund.

For mig er det derfor især interessant at analysere forandringen i kønsforholdet i lyset af kvinders forandrede position i forhold til disse professionelle broderskaber, hvor det jo er karakteristisk, at kvinder i særlig grad har vundet indpas i de professioner, der i særlig grad har kunnet definere kønnet.

2. Det umulige køn - metodiske overvejelser

Min tilgang er sociologisk og ved dette forstår jeg, at min empiriske baggrund ligger i den sociale praksis, og det er tilsvarende også den sociale praksis' niveau, som jeg tolker på.

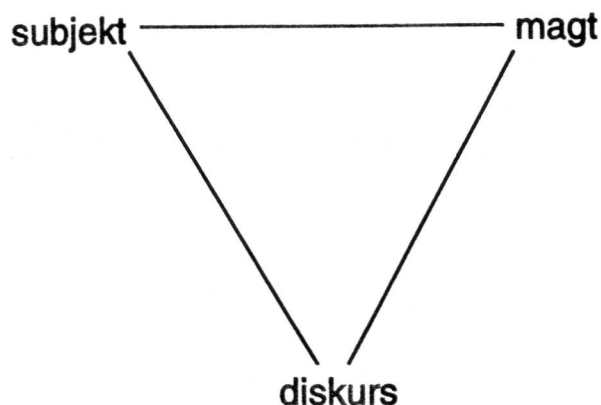
Men samtidig må jeg erkende, at kønsforholdet driller, at vi officielt betragter et menneske som et menneske uanset køn, men alligevel fundamentalt tænker et menneske som noget vidt forskelligt alt efter dets køn.

For selv om kvinders og mænds liv professionelt og socialt bliver mere ens, så er der måske mere end nogensinde en tendens til, at kønnet på et symbolsk niveau bliver mere forskelligt, at kønnets egenart understreges i billeddannelsen og varegørelsen, når f.eks. der sælges fransk silkeundertøj og kosmetik til kvinder mere end nogensinde.

Det betyder, at kun en lille del af de mekanismer, som er bundet til udfoldelsen af livet med kønnet, er tilgængelig, d.v.s. synlig og erkendt på dette sociologiske niveau:

Kønsforholdet er allevegne og ingen steder, en verden, der er labyrintisk og uoverskuelig i sin mangfoldighed af udtryk, men som samtidig er reguleret af den skjulte overdetermination, som kønnet udgør. Kønnet er på den ene side forment ytringen som en del af dens artikulerede bevidsthed; samtidig klæber det til samme ytring gennem den sværm af ukontrollerbare konnotationer, som ethvert udtryk giver anledning til, så snart man åbner munden for at tale. Hverdagslivet ses som myriader af blikke, gestus, bevægelser, hensigter, der alle bærer kønnets mærke, men som alle benægter, hvad de hemmeligt kolporterer⁷.

Det er ikke min opfattelse, at forandringen blot kan henføres til kvindebevægelsens indsats eller til kvindernes indtrængen i lønarbejdet, sådan som der er en tendens til at opfatte det både blandt postmodernistiske teoretikere⁸ og sociologer, men at den hænger sammen med "kønskampen" og en række træk i det moderne samfund, som allerede i et par århundreder dels som følge af de borgerlige revolutioner, den freudianske forståelse af menneskets identitetsdannelse baseret på kønnet, og siden det kapitalistiske gennembrud, har peget i retning af kønskomplementaritetens ophævelse. Og her er det i særlig grad vigtigt at forstå sammenhænge mellem spidserne i trekanten:

Inden for et Foucaultsk tolkningsunivers handler det således om at forstå forholdet mellem subjektet, d.v.s. såvel det enkelte individs selvudfoldelse som de historiske individers indbyrdes konflikter og interesseafvejning, og de "objektive strukturer", d.v.s. de videns- og magtinstanser, som er forud for denne udfoldelse, og som sammen med den subjekt-mæssige udfoldelse skaber den diskurs, hvori kønsforholdet skabes i den givne periode.

Jeg opererer således med en metodisk ramme, som forstår forholdet mellem subjekt og objektive strukturer, forholdet mellem det samfundsmæssige frøperspektiv og fugleperspektiv som en helhed. Hvori altså subjektet er i stand til at skabe og genskabe de objektive strukturer inden for rammerne af samme; de objektive strukturer er altså ikke overgribende i forhold til subjektet i den forstand, at subjektet er den eneste agent, gennem hvilken de objektive strukturer består.

De objektive strukturer bliver derimod overgribende gennem den objektivering, som diskursen udsætter subjektet for, d.v.s. bl.a. gennem diagnosticeringen af kvindelighed som sygelighed, af den kvindelige socialkarakter som hysteriform, af den kvindelige religiøse karakter som Maria-skikkelsen m.m..

Kvindeforsker-subjektet er yderligere et subjekt, der ikke blot er det passivt registrerende subjekt, der gennem objektiverende metoder er i stand til at aflure de andre kvindelige subjekter og de overgribende strukturer.

Forskersubjektet er netop i sin rolle af skaber af viden, eller skaber af diskurs, i stand til at sætte scenen, hvori det faktisk levede liv udspiller sig, samtidig med at det også selv objektiveres i denne proces, d.v.s.

underlægges en diskurs, i hvilken videnskab kan forstås og genkendes som samme.

Heede hævder således, at Foucault opererer med mindst to subjektbegreber: "Subjekt for andre gennem kontrol og afhængighed samt fastnagling til ens egen identitet gennem bevidsthed eller selvkendskab"⁹. Dermed bliver såvel forskersubjektet som de øvrige samfundsindivider gennem humanvidenskabernes og navnlig psykologiens diskursering af bevidsthedens former til den objektivering, gennem hvilken det enkelte individ transformeres til subjekt for sin egen objektivering.

Jens Erik Kristensen har fremhævet¹⁰, at det er væsentligt i Foucaults analyse af subjektets genealogi, at mennesket (subjektet) ikke er et frihedsbegreb, men derimod starter ved grænsen. Men kun ved at gå til grænsen af og undersøge grænsen for menneskets liv er man i stand til at bevæge sig til grænsen af grænsen. D.v.s. at hvor der i liberalismens barndom opereres med individets frihed i sit eget private liv, så kan dette liv ikke betragtes som frihed: Grænserne eksisterer i og med mennesket eksisterer, og grænsen etableres eller installeres i og med de diskursive relationer mennesket med sin fødsel og som forudsætning for sin subjektudfoldelse eksisterer i.

Problemet for humanvidenskaberne er således menneskets studie af sig selv som objekt med sig selv som subjekt, og det kan man med Foucaults tilgang kun gøre ved at studere endeligheden, d.v.s. studere hvordan mennesket lægger afstand til sig selv gennem endelighedsoplevelsen af galskab, af kriminalisering, af marginalisering af seksuelt afvigende.

I såvel sociologien som historieforskningen har man gennem positivismen forsøgt at løse subjekt/objektproblemet ved at fastholde ek-

sistensen af den objektive kilde som sociologisk eller historisk realitet. Historikerne har således siden Ranke som sociologerne siden Durkheim hævdet videnskabssubjektet som stående uden for de historiske a priorier, som ifølge Foucault er menneskets skæbne som såvel subjekt som objekt.

En række forhold af sociologisk art kan med stor succes måles med de positivistiske målemetoder, men netop de forhold, som jeg her ønsker at studere, har den egenskab at være historisk særdeles foranderlige, geografisk forskellige, individuelt forskellige og præget af den sociale "refleksivitet", d.v.s. konstante forhandlbarhed, som præger det postmoderne samfunds sociale forhold.

Men kvindeforskningen indeholder således også stadig en emancipatorisk dimension. Samtidig er denne emancipatoriske dimension langt fra entydig. Netop lønarbejdet som frigørelse eller som fængsel er et stadigt tilbagevendende tema i såvel marxistisk forskning som i kvindeforskningen. Og det udtrykker måske kvindeforskningens manglende bearbejdning af subjekt/objekt problemet eller måske rettere den manglende bearbejdning af subjektbegrebet i relation til opgøret med eller en bevidsthed om det liberalistiske frihedsbegreb, som ikke kan adskille subjektudfoldelsen og de diskursive begrænsninger, som denne indskrives i. Derfor indeholder dette arbejde også en bearbejdning af dette tema.

I og med udfoldelsen af det moderne kvindelige subjekt udgør en forskningsmæssig bearbejdning af forholdet mellem kønnene i dag også på den ene side en faktisk forrykkelse af forholdet - hvis den forskningsmæssige bearbejdning da har den lydhørhed i samfundet, som kønsforskningen hidtil har haft - og på den anden side et produkt af kort tidsmæssig udsigelseskraft. Endelig udgør den geografiske, etniske og individuelle forskellighed en udpræget fare for etnocentris-

me, d.v.s. en almengørelse af egen gruppes normer udover det område, hvor det faktisk har relevans.

Jeg kalder udviklingen i kønsforholdet og især kønsarbejdsdelingen en verdens-sensation for at understrege, at det som i vor tid og kultur sker i kønsforholdet er unikt i menneskehedens historie. Og det er da også videnskabeligt interessant at analysere subjekterne for denne forandring:

Hvem har ønsket den, og hvem har skabt den: Er det blot et led i en generel lønarbejdersgørelse af alle individer i det kapitalistiske samfund som et led i dets naturlige udviklingsdynamik, er det de enkelte familiers ønske om at få del i varesamfundets uendelige udbud af materielle lykkeskabere, eller er det kvindernes ønske om økonomisk frihed eller samarbejdet med andre voksne på en arbejdsplads?

At der sker ændringer i det sociale køn og forholdet mellem kønnene er ganske vist ikke noget nyt. Flere gange i historien har man særlig i forbindelse med ændringer i kulturen og produktionsmåden set, at det man kan kalde det sociale kontraktforhold mellem kønnene, eller magtbalancen mellem kønnene, er blevet opløst eller blot forandret, ligesom forskellige naturforudsætninger og forskellige kulturer har skabt forskellige kønsforhold.

Men jeg hævder, at vi i disse år er vidner til en opløsning af kontraktforholdet mellem kønnene af sådanne dimensioner, at dette skaber radikalt nye kønsrelationer.

Når jeg i så mange år har forsket med udgangspunkt i arbejdsmarkedet, skyldes det naturligvis bl.a., at jeg i min historisk materialistiske baggrund har delt den grundopfattelse, som jeg nok ikke har

opgivet, at det er ændringerne i produktions-forholdene, der skaber de grundlæggende samfundsmæssige forandringer.

Dette har så senere udviklet sig i en diskursanalytisk retning med inspiration fra Foucault og postmodernistisk samfundsteori, idet jeg i dag i højere grad tager udgangspunkt i professionerne og deres diskursering af en stadig større andel af samfundslivet.

Dette arbejde er således også et indlæg mod en arbejdsmarkeds-teoretisk tilgang, der i højere grad betragter lønarbejdet i lyset af markedsmæssige bevægelser. Det er således min grundlæggende opfattelse, at netop den professionelle identifikation hos arbejdsstyrken/de enkelte lønarbejdere i langt højere grad determinerer behovet for arbejdskraft end simple efterspørgsel/udbuds mekanismer.

Netop sådanne økonomisk-teoretiske tilgange udgør baggrunden for de mekaniske forestillinger om "kvinderne" som de evige tabere på arbejdsmarkedet i kraft af moderskabet, som har præget arbejdsmarkedsforskningen og en del af kvindeforskningen i mange år. Og det er netop en sådan forestilling om kvinderne som ét "arbejdsmarkeds-segment", der i stadig højere grad er irrelevant.

3. Det postmoderne samfund

Dette arbejde har som allerede omtalt en "postmodernistisk" approach. Man kunne også kalde det en poststrukturalistisk approach til studiet af et samfund i forandring. En forandring af så gennemgribende karakter, at man muligvis kan tale om en forandring af hele det moderne episteme.

En sådan approach har den vanskelighed, at den poststrukturalistiske tænkning, som den hidtil er praktiseret, netop er en tænkning og ikke

en sociologi. Jeg mener, at de sidste tyve års udvikling har skabt så stor forandring i de samfundsmæssige forhold, at man kan tale om det brud med det industrielle lønarbejdersamfund, som bl.a. Bell, Lyotard m.fl. har søgt at tematisere under begreberne informationssamfundet, det "postindustrielle" eller "postmoderne samfund". Og det betyder, at jeg mener, at man må tale om en postmodernistisk sociologi, selv om dette indebærer en søgning efter en sandhed, der næppe kan siges at være i trit med det dekonstruktivistiske postmoderne projekt, sådan som bl.a. Derrida har formuleret det.

Først og fremmest er begrebet det "postmoderne samfund" et problem, fordi det forudsætter, at et moderne samfund tidligere har været en realitet og nu er blevet afløst af noget andet. I samfundsforskningen identificeres det moderne samfund almindeligvis med det samfund, som gradvis opstod udaf renaissancens genopliven af den antikke filosofi og den deraf følgende stærke betoning af det tænkende, bevidste enhedssubjekt, af rationalitet og videnskabelighed, hvor industrialiseringen, masseproduktionen og masseforbruget gjorde det moderne samfund til et industrisamfund.

Samtidig var det moderne samfund også det samfund, som gjorde op med de tidligere idealer og satte frihed, lighed og broderskab som universelle frihedsidealer. Det er imidlertid min klare fornemmelse, at forestillingen om det moderne samfund i de kommende år vil kræve en kraftig revision. Problemet er ikke mindst, når man i en dansk sammenhæng arbejder med teorier om industrisamfundet, så må man erkende, at stort set alle teorier om samme: Moderniseringsteori, marxistisk teori, liberalistisk teori, har generaliseret det engelske udviklingsmønster for den industrielle udvikling til et universelt niveau, hvor nogle lande blot betragtes som tidsmæssigt forskudt fra den tidlige engelske industrielle udvikling.

Og hvor England oplevede en massiv industrialisering i to bølger i hhv. slutningen af 1700-tallet i forbindelse med enclosure-bevægelsens fordriven af mange mennesker fra landbruget og den kraftige kapitalophobning i forbindelse med det fordelagtige handelsforhold med de engelske kolonier, og i midten af 1800-tallet, hvor storindustrien og minedriften skabte den førende position for engelsk industri i Europa - så må man konstatere, at industrialiseringen i Danmark har haft et langt mere differentieret forløb bl.a. i kraft af, at Danmark primært har kunnet hævde sig på verdensmarkedet i kraft af landbrugsproduktionen og dermed er forblevet fortrinsvis et landbrugssamfund til efter anden verdenskrig. Dermed er både bytilvæksten og lønarbejdergørelsen forløbet helt anderledes i Danmark end i det generaliserede engelske mønster for kapitalistisk udvikling.

I Danmark kan man knap nok tale om, at der har eksisteret et moderne samfund før det tidspunkt, hvor man i 1945 lancerer begrebet det postmoderne samfund. Det forekommer derfor for mig nødvendigt at skelne mellem det moderne samfund som et industrisamfund og det moderne samfund som et samfund præget af "den moderne tankegang".

Postmodernistisk samfundstænkning har oftest været identificeret med opbruddet i det moderne samfund baseret på det, som Lyotard har kaldt "de store fortællingers død" d.v.s. at den postmodernistiske tankegang indebærer et opgør med de store forklaringer, den store sammenhængende historie-skrivning og med de store frigørelsesidealer, som har præget det moderne borgerligt-kapitalistiske samfund.

En væsentlig del af den postmodernistiske kritik af oplysnings-tankegangen deler den med feminismen, nemlig den kritik af det moderne samfunds rationalisme, som allerede Nietzsche forbandt med kønsrelationen. En rationalisme som er forbundet med de hierarkiske

dualismer, som det moderne samfund er baseret på, og som sætter fornuft over følelse, objekt over subjekt, mand over kvinde.

Postmoderne teoretikere, især Derrida, har især kritiseret det moderne samfunds rationalitetsform for at være baseret på en række hierarkisk ordnede polære dualismer som bl.a.:

fornuft	følelse
rationalitet	intuition
kultur	natur
aktivitet	passivitet
logos	pathos
identitet	forskel
nærvær	fravær

Den højre side repræsenterer her den voldeligt underlagte side. Og mand-kvinde dualismen kunne tilføjes som den dualisme, der i det moderne samfund knytter kvinden til den voldeligt underlagte side og binder det kvindelige til de endnu ikke underlagte "naturrester", som det moderne samfund ser det som sin opgave at undertvinge kulturelt.

Jameson¹¹ karakteriserer således den postmoderne situation som en situation, hvor moderniseringsprocessen er komplet. Hvor de residuale zoner af "natur" og "væren", der eksisterer i det moderne samfund som levn fra det ældre samfund, og som gør det muligt for kulturen at gøre noget med naturen og arbejde med at transformere dens form, er forsvundet.

Ifølge Bauman¹² er det moderne samfund karakteriseret ved at strukturere tid og rum - postmoderniteten er karakteriseret ved at destruere tid og rum. Ifølge Lyotard handler moderniteten om at leve i overensstemmelse med et projekt, et forhold som først ses tydeligt i

postmodernismens fravær af samme projekt. Det at leve i overensstemmelse med et projekt betyder ifølge Bauman: 1. At tiden havde en pil (pointer), en finalitet og dermed også en legitimation for kritikken af nutiden som et trin på stigen mod historiens endemål: realiseringen af den rationelle tilstand. 2. At rummet var struktureret i sammenhæng med tidens struktur, og det vil sige, at samfund eller kulturer kunne betragtes som enten progressive eller konservative. De ignorante kunne ses i opposition til sandheden, det subjektive i opposition til sandhed, forskellen i opposition til den universelle essens.

Det karakteriserer den postmoderne mentale tilstand: At tiden har mistet sin mening, at vi ikke er i stand til at adskille det fremadrettede fra det bagudrettede, at endemålet eller døden er dødt, at der ikke eksisterer en plan, en logik, at der er masser af bevægelse, men ingen klar udviklingslinje. Mortaliteten forsvinder, udødeligheden mister sin betydning, ingen dør for altid, der opstår en cyklus af appearance og reappearance, som Elvis, der har optrådt i flere film efter sin død end inden sin død.

Også forestillingen om frigørelse forandres: I det moderne samfund var emancipationsforestillingen en forestilling om realiseringen af den menneskelige essens, om progressionen fra partikularitet til universalisme. I dag opfattes emancipationstankegangen som uniformismens døde hånd, kravet om at alle skal realisere den samme frigørelse. I modsætning til denne frigørelsestanke er frigørelse et individuelt projekt om ikke at ligne andre.

Hvad er det da for sociologiske betingelser, der skaber den postmoderne mentalitet:

1. Forandringer i den individuelle livsproces. Vi er vant til at tale om individuel identitet. Men som Giddens udtrykker det, vores identitet er "disembedded", vi er blevet afskåret fra vores rødder, vi er i stand til at konstruere vores egen identitet. Identitet bliver hermed en opgave, som man må udføre selv. Vi må vælge identitet. I det moderne samfund er forestillingen, at identitet bliver opbygget efterhånden akkumulativt, mens man i det postmoderne samfund stiller spørgsmålet om, hvordan man fastholder en identitet, eller nærmere, hvordan man undgår en fixering af identiteten. Man må være i stand til at vælge en anden identitet. Soliditet er udelukket. Identitet betragtes ikke som en akkumulation af kapital, p.g.a. af tidens episodiske karakter og episodernes tilfældighed.

2. Det sene kapitalistiske samfund er ikke integreret gennem en i Foucaults forstand panoptisk (big brother is watching you) undertrykkelse, men derimod gennem forførelse. Reklamerne overtager autoritetens rolle. Varietet forventes, skabt for den maximale øjeblikkelige forældelse, forandringen af sceneri. Mennesker holder sig hele tiden i bevægelse, og behovet for legitimation dør bort, det behøves ikke mere.

3. "Commitment" er kontraproduktivt¹³. Mennesker, som er committed, er ufleksible. Commitment er der ikke længere for altid (till death do us part). Episoder gøres med vilje uden konsekvens. Den kampagneførende missionær kolliderer. Vi er overladt til multikulturalitetens skæbne. Hvor kulturer stilles i stedet for kultur. Ideen om kultur blev introduceret i Europa i det 18. århundrede. I dag har kultur mistet mening og kulturer fået mening. Interkulturel kommunikation, dialog, kreoliseringen af kultur træder i stedet for forestillingen om en universel kultur forstået som dannelse og stabilitet. Overklassekulturen bliver inspireret af underklassens kultur.

Imidlertid forekommer de sociologiske teorier om det postmoderne mig at være for universaliserende, ikke mindst set i kontrast til, at kønsperspektivet, skønt det skulle være ret oplagt, stort set ikke tematiseres. Er det ikke netop karakteristisk for den postmoderne kultur, at den er regional, at den netop har sit center i den del af verden, som tidligere var motor for det moderne samfund? At den postmoderne kultur har industrialismen: masseproduktion og masseforbrug som forudsætning og baggrund, at det netop er materialismen, varegørelsen, teknologiseringen og materialiseringen af det åndelige, som er forudsætningen for den postmoderne kultur, en forudsætning, som ikke holder i de såkaldte 3. verdens lande?

Således forekommer det mig umuligt at operere med et begreb om det postmoderne uden at operere med det i sin regionalitet, og dermed også anerkende, at rumbegrebets afskaffelse ikke er et universelt fænomen, at der faktisk eksisterer og vedholdende eksisterer en forestilling om tilbagestående og progressive rum.

Skabelsen af forestillingen om en ny anti-essentiell essens baseret på det stadig identitetsskiftende menneske, det decentrerede subjekt, er i bedste fald undertrykkende for befolkninger, som ikke har en baggrund i moderne solid identitetsforestilling at basere denne på. Det er således min opfattelse, at det postmoderne menneske netop ikke kan ses i sin adskilthed fra det moderne, men netop i sin egenskab af hypermoderne menneske bærer et diskursapparat i sig, som gør det muligt at jonglere med identiteter uden at miste sig selv.

4. De postmoderne køn

For kvindeforskningen indebærer den postmodernistiske tankegang det helt åbenbare problem, at feminismen, som er kvindeforskningens erkendelsesmæssige grundlag, er en frigørelsestankegang. Den

indeholder den helt grundlæggende interesse at virke for kvinders frigørelse, selv om frigørelsesidealet i feminismen ikke er et entydigt frigørelsesideal¹⁴.

Og dermed fastholder feminismen til en vis grad den dualisme, som den kritiserer. Og dermed også den fare, at man blot vender mand-kvinde hierarkiseringen til en kvinde-mand hierarkisering og forfalder til en kvindelig "essentialisme", en dyrkelse af den kvindelige essens. Susan Hekman angriber denne tendens til kvindelig essentialisme, tendensen til at fastholde et kvindeligt dydsmønster af omsorgsgivende og sociale egenskaber:

Many contemporary feminists are making a parallel move in feminist theory. Their rejection of rationalism entails the privileging of the irrational (hence female) over the rational (male). They claim that we need a feminist epistemology to replace the masculinist one that has dominated for so long. They exalt the virtues of "female nature", nurturing, relatedness and community as opposed to the "male" values of domination, rationality, and abstraction¹⁵.

For såvel Nietzsche - de postmoderne tænkeres store inspirator - som for adskillige af disse kommer kvinden til at stå som noget uberørt, oprindeligt, som det, som Derrida kalder "différance", det ikke underlagte, det som altid undslipper videnskabens krav om en absolut sandhed, den logocentrisme, som ifølge Derrida samtidig er en fallocentrisme.

Hekman fremhæver, at ifølge Nietzsche er kvinders krav om sandhed en trussel for kvindeligheden, idet kvindens virkelige kunst er falskheden, hendes skønhed og fremtræden. Hun fremhæver således følgende citat¹⁶:

Is it not in the very worst taste that woman thus sets herself up to be scientific.... But she does not want truth - what does woman care for truth? From the very first nothing is more foreign, more repugnant, or more hostile to woman than truth - her great art is falsehood, her chief concern is appearance and beauty.

Denne opfattelse af kvinden som stående udenfor det moderne samfunds sandhedsbegreb gentages af Baudrillard, idet han fastholder den kvindelige seksualitet som forførelse overfor den mandlige seksualitet som potens og præstation, og af Lyotard, som fremhæver det kvindelige maskespil overfor den mandlige sandhedssøgen. For såvel Baudrillard som Nietzsche (ligesom for Nietzsche og Foucault) fører denne opfattelse til en opfattelse af feminismen som reaktionær, som et forsøg på at bringe den kvindelige sandhed, *différance*, i overensstemmelse med den mandlige logocentrisme.

Så selv om jeg erkender, at jeg har brug for nye redskaber og perspektiver til at betragte den forandring, som vi ser omkring os, og har ladet mig inspirere af en postmodernistisk tankegang, der med afsæt i den strukturalistiske antropologi har tematiseret kønnet som et af de væsentligste strukturerende elementer i enhver samfundsdannelse, er det umuligt for mig tankemæssigt og metodisk helt at forlade den marxistisk-feministiske erkendelsesmåde, som har været mit udgangspunkt i de sidste 20 år, navnlig fordi denne indebærer en central emancipationstankegang.

Mit afsæt er stadig nogle af de erkendelser, som har været en følge heraf. En skæbne, som jeg i øvrigt deler med hele den del af den akademiske verden, som dybt forankret i modernismens tanke- og kulturformer, identificerer sammenbrudstendenserne i denne tænkning som en postmoderne situation¹⁷.

Det er ikke blot de velkendte tankemåder, som viser opløsnings-tendenser. En række af de politiske og økonomiske institutioner, som det industrielle samfund er bygget op omkring, er i opløsning. Det gælder familien med den mandlige lønarbejder som forsørger, fagbevægelsen som lønforhandler og kulturel bærer af arbejderbevægelsen og nationalstaten som vært for det parlamentariske demokrati, social omfordeling og klassesamarbejde.

Også selve arbejdsbegrebet har ændret indhold. Det marxistiske begreb om produktivt arbejde som det eneste værdiskabende og dermed fortrinsvis mandens arbejde som rigtigt arbejde (produktivt arbejde) og kvindens arbejde som fortrinsvis ikke-arbejde (reproduktivt arbejde) viger til fordel for et diffust indhold i arbejdsbegrebet. Den rationalitetsopfattelse, som gjorde det muligt at tælle arbejdsproduktiviteten i stykker producerede varer, forekommer således ikke længere fornuftig.

Bevidstheden er tilsvarende præget af de mange opbrud. Den enkelte kan ikke længere identificere sig med faste institutioner som familie, køn, arbejde eller en bestemt klassekultur. Markedet er blevet givet frit for individuelle udtryksformer. Selvregulering bliver i organisationskulturen den enkeltes sag på vejen gennem kaos, mangfoldighed og kompleksitet.

Men intet samfundsmæssigt brud med tidligere produktionsmåder eller brud med tankeformer er vel mere brud, end at det stadig bærer de gamle former i sig. Danmark overlevede som landbrugsland mindst 200 år efter den industrielle revolution, og landbruget spiller stadig en central - omend anderledes - rolle i det postmoderne samfund.

Ligesom det moderne samfund bar på træk af landbrugssamfundet og dettes sociale organisering, så bærer det postmoderne samfund også træk af såvel førmoderne som moderne produktionsmåder og deres

sociale organisering. Og den pessimisme på naturens vegne, som Jameson udtrykker, er vel også stærkt overdreven i og med den postmodernistiske tænkning også er et brud med troen på de moderne samfunds entydige rationalitet og en erkendelse af dette samfunds fatale økologiske og politiske fejltagelser.

Når jeg arbejder med en opfattelse af et samfundsmæssigt brud, er det udfra disse betragtninger over samfundets nyorientering, uden at jeg dermed lægger mig konsekvent op ad nogen bestemt tolkning, det være sig postmodernikerne, servicesamfundsteoretikerne eller andre.

Jeg mener ikke, at den analyse, jeg her fremsætter, forudsætter en sådan total afklaring, ligesom jeg heller ikke er i stand til at levere den. Jeg anvender i stedet teorierne som en metodisk baggrund for at nytænke kønnet og se på de faktisk levede køn med nye øjne. Jeg beskæftiger mig fortrinsvis med bruddet i relationen mellem kønnene og dermed også bruddet i arbejdsdelingen i samfundet og bruddet i familien.

5. Patriarkatsteorierne og patriarkatets død

Den samfundsvidenskabelige kvindeforskning har gennem sin barndom været præget på godt og ondt af strukturtænkning, d.v.s. indplacering af kønsproblematikken i en strukturel sammenhæng mellem økonomi og politik, mellem kapitalisme, repræsentativt demokrati og patriarkat, hvor begreber som begær, seksualitet og interpersonelle relationer ikke betragtedes som relevante begreber.

Det helt afgørende spørgsmål har imidlertid i denne sammenhæng været to forhold, nemlig for det første forholdet mellem subjekt og struktur, d.v.s. den enkeltes eller gruppens ageren og dermed evne til at forandre de objektive strukturer og dermed også kvindeforskerens egen rolle i forandringen af det, jeg her vil kalde kønsdiskursen. I

denne sammenhæng skal også indtænkes det niveau, som Hanne Haavind kalder forhandlingen af køn, den daglige udveksling af magt og begær mellem kønnene.

For det andet spørgsmålet om forholdet mellem det, man kunne kalde det diskursive d.v.s. subjekt-strukturniveauet og det ikke-diskursive d.v.s. det før-symbolske niveau. Jeg mener, at man ved en grundig sammentænkning af Foucaults forsøg på at sammentænke det subjektive og det diskursive og bl.a. Kristevas forsøg på at indkredse det før-symbolske eller før-diskursive, bl.a. i forhold til begæret som en sådan før-symbolisk social relation knyttet til den første erfaring af det kvindelige, muligvis kunne bidrage til en sådan afklaring.

Denne metodiske tilgang er et brud med den dominerende tendens i dansk samfundsvidenskabelig kvindeforskning, der ser patriarkatet som en magtinstans, der vedblivende - og efter min opfattelse i en vis forstand mekanisk - formår at reproducere sig selv, først gennem det, som af Heidi Hartmann¹⁸ er blevet kaldt alliancen mellem patriarkat og kapitalisme og senere gennem det, som er blevet kaldt det offentlige patriarkat¹⁹.

Dette teorikompleks, som siden er blevet benævnt "dual-systems theory"²⁰ har sammen med bl.a. Zilah Eisensteins²¹ begreb om det politiske moderskab dannet basis også for dansk feministisk samfundsvidenskab. Dette er efter min opfattelse et oplagt problem, fordi det baserer sig på en empirisk analyse af udviklingen i den engelske og amerikanske kønshistorie, som på afgørende punkter adskiller sig fra den danske.

Det grundlæggende i Hartmanns analyse er opfattelsen af, at det primært er kønsarbejdsdelingen, der skaber kønsforskellen. Hartmanns historiske grundlag var udviklingen i den tidlige engelske kapitalisme,

hvor kvinder og børn blev rekrutteret til det nyt opståede industrielle arbejdsmarked som billig arbejdskraft side om side med mænd og med en kraftig tendens til at udkonkurrere disse. Dette resulterede i, at den mandlige fagbevægelse kæmpede for at udelukke kvinder og børn, først gennem udelukkelse af dem fra særlige jobs og siden gennem kampen for en forsørgerløn.

Ifølge Hartmann udgjorde udelukkelsen og kampen for forsørgerlønnen de to basale trin i den alliance mellem patriarkat og kapitalisme, hvor arbejdermanden blev forsørger med ejendomsret til sin hustrus arbejdskraft og seksualitet, og kapitalisten fik en sund og veldisciplineret mandlig arbejdskraft samt en reserve i den kvindelige - sekundære - arbejdskraft. Men grundlæggende forblev patriarkatsbegrebet i Hartmanns analyse en mystifikation, hvis struktur og dynamik ikke kunne forstås adskilt fra de kapitalistiske strukturer.

Samtidig forblev Hartmanns teoridannelse knyttet til nogle historiske præmisser, nemlig den engelske industrielle revolution og de faser, denne gennemløb, som langtfra kan overføres til danske forhold, hvor den industrielle udvikling havde et helt andet forløb, og hvor landbruget forblev den væsentligste økonomiske og sociale sektor indtil anden verdenskrig. Hvor således teoridannelsen hvilede på de historiske kendsgerninger, hvor kvinders sfære blev den reproduktive intimsfære og mandens den produktive offentlige sfære, hvor kvindens arbejdskraft og seksualitet blev mandens ejendom, så kan man ud fra danske forhold se en sådan udvikling i den industrielle sektor, men på et mere generelt niveau også en udvikling, hvor kvinder tidligt i dette århundrede synliggjorde sig som landhusmødre og medhjælpende hustruer i handel og håndværk gennem bl.a. husmoderforeninger, hvor kvinder uddannede sig i en række professioner, bl.a. tandlæge, folkeskole, sygepleje, biblioteksvæsen, som blev væsentlige elementer

i den senere velfærdsstatslige organisering eller den udfoldelse af biomagten, som jeg senere vil komme tilbage til.

Den marxistisk baserede Hartmannske teori almengjorde således den industrielle udvikling som indbegrebet af kapitalistisk udvikling - mens vi i Danmark har været vidne til en kapitalistisk udvikling overvejende baseret på landbrugsproduktion i små enheder.

Alligevel har danske samfundsvidenskabelige kvindeforskere ladet sig inspirere af Hartmanns begrebsliggørelse af patriarkatet, som et system mellem mænd, der satte dem i stand til at undertrykke mindst en kvinde, og ikke mindst kritikken/videreudviklingen af Hartmanns arbejde i samme retning som Carol Brown²², der argumenterede for det offentlige patriarkat, d.v.s. kontrollen af kvinders liv gennem lovgivning og sociale velfærdsydelser, som afløsning for "alliancen" mellem det private patriarkat og kapitalismen.

Siden har bl.a. Sylvia Walby²³ og Anna Jónasdóttir²⁴ forsøgt at differentiere begrebet om det kapitalistiske patriarkat. Herudover er der primært blandt kvindehistorikere i de senere år blevet ført en debat om begrebet "genussystemet", baseret på hhv. Joan Scotts og Yvonne Hirdmans²⁵ arbejde, som reflekterer nogle af de samme problemer, som jeg her søger at belyse, nemlig subjekt-problematikken og forholdet mellem struktur og forandring.

Walbys og Jónasdóttirs arbejde har vundet kraftigt indpas i den skandinaviske samfundsvidenskabelige kvindeforskning. Jeg vil her betragte disse arbejder som de aktuelt bedste bud på en fornyelse af patriarkatsteoriene på et samfundsvidenskabeligt grundlag, også fordi Jónasdóttirs arbejde udgør et skandinavisk bidrag til debatten. Jónasdóttir har foreslået begrebet "love power" som en nøgle til forståelse af kvinders sociale anderledeshed på et materielt grundlag.

Walby forudsætter eksistensen af et patriarkat, idet hun skriver: "I shall argue that the concept of "patriarchy" is indispensable for an analysis of gender inequality and put forward a theory as to how its constituent elements articulate in contemporary Britain"²⁶. Hun argumenterer for, at kvinder har gjort fremskridt, men at det er nødvendigt at skelne mellem fremskridt i kvinders position og forandringer i formen for kvindeundertrykkelse, at skelne analytisk mellem graden af patriarkat og forandringer i dets form²⁷.

Walbys analyse, som hun dokumenterer med engelske forhold i 1970'erne og 1980'erne, differentieres i følgende strukturer: den patriarkalske produktionsmåde, patriarkalske relationer i det betalte arbejde, patriarkalske relationer i staten, mænds vold mod kvinder, patriarkalske relationer i seksualiteten og patriarkalske relationer i de kulturelle institutioner. Hun forsøger hermed at overvinde det problem, som Hartmanns analyse indebar, nemlig det duale system af sammenvævede magtformer mellem patriarkat og kapitalisme.

I analysen af kvindernes rolle i det betalte arbejde fastslår Walby, at kvindernes historie har været karakteriseret af udelukkelse og segregering. Udelukkelse i den tidlige kapitalisme, hvor fagforeninger og staten ad forskellige veje søgte at dæmme op for kvinders underbydning af den mandlige arbejdskraft, og segregering, i og med kvinder har fået det dårligste arbejde, er blevet dårligere betalt og underlagt mandlige chefer.

Hun mener, at der kun er sket en mindre forandring i disse forhold, og at kvinders større adgang til arbejdsmarkedet har forvandlet det private patriarkat til det offentligt patriarkat. Dette er sket gennem to væsentlige mekanismer: For det første det kapitalistiske arbejdsmarkeds efterspørgsel efter billig arbejdskraft og for det andet feministiske strategier mod udelukkelsen af kvinder fra arbejdsmarkedet:

The combined result of capitalist forces and feminist struggle have been primarily responsible for the change from private to public patriarchal exploitation of women's work²⁸.

Analysen forudsætter således, at patriarkatet og dets mekanismer fortsat består uhindret, men at kapitalens jagt på billig arbejdskraft og den feministiske kamp for lighed har skabt mindre forandringer. Men hvori patriarkatets kraft og dynamik består, bliver ikke analyseret.

Det gælder for denne teoridannelse, at den ikke er i stand til at begribe en ikke længere eksisterende udelukkelse af kvinder eller en segregering på et højere niveau, en eventuel opløsning af patriarkatet eller en formforvandling af samme. Den fastholdes i kraft af empiriske analyser, som registrerer de umiskendeligt fortsatte forskelle mellem kvinders og mænds vilkår i samfundet, bl.a. uligeløn, ulige repræsentation i demokratiske organer, større arbejdsløshed blandt kvinder og lavere grad af karrieremobilitet, og forhindrer kvindeforskere i analytisk at begribe tendenser, som går i den modsatte retning: Den her i landet åbenlyse tendens til, at kvinder får en højere uddannelse end mænd, at kvinder vinder ind i tidligere mandligt dominerede professioner, at kvinder får plads i parlamentariske organer, og at kvinder i stigende grad ikke er afhængige af en mands forsørgelse.

Jónasdóttir beskæftiger sig i lighed med Walby med analysen af patriarkatet på et historisk materialistisk grundlag, men samtidig forrykker hun focus fra det økonomiske felt til "love power":

I restate the basic problem of patriarchy, I restate it as a question of a specific socio-sexual power struggle, a struggle over the political conditions of sexual love, rather than over the conditions of women's work. This move implies that the concept of 'love' can be understood, primarily, as socio-sexual relational

practices, and not only as emotions which dwell inside individuals²⁹.

Jónasdóttirs anliggende er således at indkredse kærligheden som strukturelt begreb, der regulerer forholdet mellem kønnene, men hvor samtidig kærligheden ikke begribes i den sexualitets-volds approach, som har kendetegnet en radikal feminisme i bl.a. Catharine MacKinnons arbejder, og som i øvrigt også kendetegner Walbys indkredsning af sexualiteten. Jónasdóttir fastslår således, at sexualiteten bør være det væsentligste område for en feministisk analyse:

The overall conclusion of my theoretical exploration, thus, is that sexuality, as a field of social and political power relations, should be identified as the basic theoretical domain of feminism³⁰.

Det forekommer mig dog, at Jónasdóttir kun i ret begrænset omfang udfolder sit begreb om sexualiteten/kærligheden som noget samfundsmæssigt strukturerende, men alligevel udfoldet. Og især når man udfra Foucaults begreb om sexualiteten som installation nok bør skelne mellem sexualiteten som led i en magtdiskurs og så begæret, der gennem diskursen er sat på en kønsspecifik, historisk og foranderlig form.

Jónasdóttir bekender sig på den ene side til en historisk-materialistisk feminisme, og på den anden side foretager hun et efter min opfattelse meget grundigt og nødvendigt opgør med opfattelsen af kønsarbejdsdelingen som baggrund for kønsforskellen og med dual-system teori som en nøgle til forståelse af de samfundsmæssige magtstrukturer. Det er dog min opfattelse, at man ikke kan forstå hverken strukturen i kønsrelationen eller forandringen i samme udfra en så entydig arbejde/seksualitet/magt begrebsliggørelse. Pointen i mit arbejde er snarere, at

den samfundsmæssige organisering af forholdet mellem arbejde, seksualitet og magt har undergået en radikal forandring, inden for hvilken de nye relationer mellem kønnene må analyseres.

Patriarkatet er i opløsning især i kraft af, at manden har mistet sin førsteret til arbejdet og sin ejendomsret over kvinder og børn og dermed også retten til kvindens seksualitet og arbejde. Men denne opløsning skyldes også, at det kapitalistiske samfund langsomt gjorde det af med de irrationelle alders- og kønsbårne magthierarkier, som vi finder i f.eks. mesterlæren eller professorvældet, der dårligt tilpasser sig dette samfunds forandrings- og vækstimperativ. Siden er den magt- og vidensform, der gjorde det af med de irrationelle magtformer, blevet kraftigt beskudt for sin teknisk-økonomiske rationalitet og tro på, at al viden er baseret på logisk opbyggede regelsæt.

Endelig spiller den teknologiudvikling, som er resultat af naturvidenskabens større succes end samfundsvidenskabernes til at aflure naturens love gennem logisk rationel tænkning, en væsentlig rolle ved bruddet med dele af, hvad man kunne kalde "den biologiske skæbne", d.v.s. samfundsmæssige følger af, at det er kvinder, der føder børnene, og at mændenes fysiske styrke er kvinders overlegen. Reproduktionsteknologien har gjort det muligt for kvinder i vidt omfang at kontrollere deres fødsler, og produktionsteknologien har næsten frigjort den menneskelige muskelkraft i produktionen.

Kvindeforskning (også dele af dette arbejdes forfatters) har gennem 1970'erne og 1980'erne fortrinsvis set det som sin opgave at bidrage til kvinders frigørelse fra de patriarkalske bånd og ligestille dem med manden m.h.t. økonomi, seksualitet og arbejde. Imidlertid forudsætter en sådan tænkning et entydigt begreb om frigørelse, om kvindelighed og om mandlighed. Og sådanne entydige begreber føler vi os ikke længere i stand til at operere med.

den samfundsmæssige organisering af forholdet mellem arbejde, seksualitet og magt har undergået en radikal forandring, inden for hvilken de nye relationer mellem kønnene må analyseres.

Patriarkatet er i opløsning især i kraft af, at manden har mistet sin førsteret til arbejdet og sin ejendomsret over kvinder og børn og dermed også retten til kvindens seksualitet og arbejde. Men denne opløsning skyldes også, at det kapitalistiske samfund langsomt gjorde det af med de irrationelle alders- og kønsbårne magthierarkier, som vi finder i f.eks. mesterlæren eller professorvældet, der dårligt tilpasser sig dette samfunds forandrings- og vækstimperativ. Siden er den magt- og vidensform, der gjorde det af med de irrationelle magtformer, blevet kraftigt beskudt for sin teknisk-økonomiske rationalitet og tro på, at al viden er baseret på logisk opbyggede regelsæt.

Endelig spiller den teknologiudvikling, som er resultat af naturvidenskabens større succes end samfundsvidenskabernes til at aflure naturens love gennem logisk rationel tænkning, en væsentlig rolle ved bruddet med dele af, hvad man kunne kalde "den biologiske skæbne", d.v.s. samfundsmæssige følger af, at det er kvinder, der føder børnene, og at mændenes fysiske styrke er kvinders overlegen. Reproduktionsteknologien har gjort det muligt for kvinder i vidt omfang at kontrollere deres fødsler, og produktionsteknologien har næsten frigjort den menneskelige muskelkraft i produktionen.

Kvindeforskning (også dele af dette arbejdes forfatters) har gennem 1970'erne og 1980'erne fortrinsvis set det som sin opgave at bidrage til kvinders frigørelse fra de patriarkalske bånd og ligestille dem med manden m.h.t. økonomi, seksualitet og arbejde. Imidlertid forudsætter en sådan tænkning et entydigt begreb om frigørelse, om kvindelighed og om mandlighed. Og sådanne entydige begreber føler vi os ikke længere i stand til at operere med.

Frigørelsesbegreberne, sådan som de fremstod af kvindebevægelserne og af de socialistiske bevægelser, opererede med et frihedsparadigme, som har mistet legitimitet, og det er ikke længere så enkelt at placere målet for den feministiske kamp. Så vælger vi altså her at gå den modsatte vej og se på kønsforholdet i lyset af nedbrydningen af en komplementaritets-forestilling mellem kønnene, nedbrydning af tabuerne knyttet til kønnene og patriarkatets nedbrydning.

Postmodernistisk orienterede kvindeforskere har ofte været karakteriseret som eller har karakteriseret sig selv som postfeminister eller antifeminister. Jeg anser ikke min tilgang for postfeministisk eller antifeministisk - tværtimod, men mener dog, at min analyse er med til at skabe nye forudsætninger for overvejelser over temaerne i en feminism, som jeg langtfra anser for død.

Postfeminismen eller postmodernisme blandt kvindeforskere³¹ er således primært blevet identificeret med den nye erkendelse, at kvinder ikke kan ses som en homogen gruppe med samme interesser, men derimod må ses som en forskelligartet gruppe med delvis modsatrettede interesser. Og dermed har den ført til overvejelser over, hvorvidt feminismen overhovedet har et identificerbart mål.

Jeg mener, at denne placering af "postfeminismen" er reduktionistisk og ufrugtbar. Den indkredser ikke nær de kritiske potentialer, som den postmodernistiske tænkning om kønnet forsøger at indfange, og som simpelthen består i en ny og undrende måde at betragte kønnet som samfundsmæssig konstruktion.

6. Konklusion

Kønnet kan³² betragtes som en diskurs. D.v.s. at det får samfundsmæssig eksistens gennem sin italesættelse. Man kan også sige, at den

måde, hvorigennem magten taler om kønnet, iscenesætter kønnet. Og såvel en tale om kønnet som en homogen størrelse som en tale om kønnet som en gruppe med flere forskellige undergrupper bliver indfanget af diskursen om kønnet. Eller som Denise Riley³³ udtrykker det om kvindekønnet:

Begrebet "kvinde" er historisk, diskursivt konstrueret og altid relativt til andre kategorier, som selv forandres. Begrebet "kvinder" er et flygtigt flertal, i hvilket kvindelige personer kan være meget forskelligt placeret, og således kan der ikke stoles på den tilsyneladende kontinuitet i substantivet "kvinder". "Kvinder" er både synkront og diakront uregelmæssigt som flertal, og for individet er "at være kvinde" også ukonstant og kan ikke skabe et ontologisk grundlag.

Og forudsætningen for at kunne gå bagom denne diskurs er, at man undersøger kønnet som historisk diskurs, som konkret udtryk for magtforhold og som dialektik mellem kvinder og mænd, mellem moderskab og faderskab, som de to grundlæggende kønsmetaforer og som udtryk for kærlighedsmødet mellem kønnene. Og det vil sige, at kønnet både analyseres som diskurs og som materialitet, som en italesættelse i stadig forandring og som en historisk materiel størrelse.

Jeg kan naturligvis ikke leve op til alle disse idealer, men må ikke desto mindre have både moderskabet/faderskabet, magtforholdet mellem kvinder og mænd og sexualiteten som dimensioner med i forståelsen for de forandringer, der sker.

Men samtidig ser jeg også på det gamle i det nye: Hvordan takler vi forholdet mellem det kønsbillede, vi har mødt i opvæksten, og så vort eget voksne kønsudtryk. Hvordan samarbejder individer med mere eller mindre patriarkalske personlighedsstrukturer, når disse strukturer er

irrelevante i en samarbejdssituation, som ikke længere er kønsbåren. F.eks. hvor det ikke længere er mandlige læger, som samarbejder med og er chefer for kvindelige sygeplejersker, men hvor det er kvindelige og mandlige læger, der side om side skal samarbejde, og de har måske en kvindelig overlæge som chef.

Noter:

1. Qviba-projektet, gennemført i 1979-81 sammen med Poula Helth Lauersen og Tove Glavind.
2. Aqua-projektet, gennemført 1982-84 sammen med Kirsten Thomsen, Mette Jensen, Bertha Lysgaard.
Projektet Tiden er knap, gennemført sammen med Kirsten Thomsen 1984-85.
Projekt om Fremtidens efteruddannelsesbehov for kontoransatte, gennemført 1988-89 for HKU og Arbejdsdirektoratet med Annette Sjørup Christiansen og Linda Andersen.
3. Projektet Barrierer for Handelsansattes efteruddannelse i fremtiden, gennemført for HK-Handel sammen med Ghita Vejlebo.
4. Projektet Kønnen på arbejde, delvis gennemført sammen med Henriette Christrup 1987-91.
5. Udført af Ghita Vejlebo og Annette Sjørup Christiansen.
6. Jeg har holdt foredrag om dette emne i en række organisationer og virksomheder, samt udført nogle mindre arbejder.
7. Claus Bratt Østergaard: "Kønnen mellem sandhed og simulation", i Køn og køn imellem, red. Charlotte Engberg et al., Aarhus Universitetsforlag 1991, pp. 22-23.
8. Jeg refererer her til Baudrillard, hvis arbejde "Kønnets forsvinden" i Forførelsen, Århus 1985, jeg ellers har ladet mig inspirere af.
9. Dag Heede: Det tomme menneske. Introduktion til Michel Foucault. København, Museum Tusculanum 1992, p. 70.
10. Jens Erik Kristensen: Foucault og/i filosofien. Mundtligt oplæg, Københavns Universitet, filosofisk studenterforening d. 30.10.93.
11. Samme.
12. Zigmund Bauman: The Postmodern Conditions. To forelæsninger afholdt på Sociologisk Institut, Københavns Universitet, november 1993.
13. Samme.

14. Med reference til filosofi-kvindesymposiet i Amsterdam april 1992 indeholder spørgsmålet om kvindefrigørelse så store ekstremer som, 1. hvorvidt kvindefrigørelse først og fremmest er en udvidelse af menneskerettighederne til også i deklARATIONERNE at omfatte kvinder og ikke som i FNs menneskerettighedsdeklaration have familiefaderen som subjekt og deklARERE hans frihed til sit hus, sin familie, og samtidig fastslå broderskabet som basis for menneskelig sameksistens (Hannelore Schroder), eller 2. hvorvidt legalisering af prostitution er et frigørelsestema, når det indebærer kvinders frie salg af deres seksualitet af egen fri vilje, eller om omformningen af kvinders seksualitet til en vare indebærer en prostitution af alle kvinder, som dermed inddrages i et offentligt billede af kvinders seksualitet som prostitueret.
15. Susan Hekman: *Gender and Knowledge - Elements of a Postmodern Feminism*, Boston 1990, p. 5.
16. Hekman p. 28.
17. Fredric Jameson: *Postmodernism*, 1991. Jameson nævner denne konflikt, men forlader i og for sig ikke en marxistisk grundsynsvinkel. For ham svarer det postmoderne samfund nogenlunde til Mandels begreb om "die Spätkapitalismus".
18. Heidi Hartmann: "The Unhappy Marriage between Marxism and Feminism. Toward a more Progressive Union", i Sargent, Lydia: *Women and Revolution*, Pluto Press, London 1981.
19. Af bl.a. Carol Brown: "Mothers, Fathers and Children: From Private to Public Patriarchy", i samme publikation som ovenstående, og af Birte Siim i bl.a: "The Scandinavian Welfare States - Towards Sexual Equality or a New Kind of Male Domination", i *Acta Sociologica* nr. 3/4 1987.
20. Først af Iris Young: "Beyond the Unhappy Marriage: a Critique of Dual Systems Theory" i Sargent, samme publikation som ovenfor, og siden af Sylvia Walby: *Theorizing Patriarchy*, Oxford, Blackwell 1990.
21. Zillah Eisenstein: *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, New York, Monthly Review, 1979.
22. Brown op.cit.
23. Walby op.cit.

24. Anna G. Jónasdóttir: Love Power and Political Interests. Örebro 1991.
25. Yvonne Hirdman: "Genussystemet - reflexioner kring kvinnors sociala underordning", i Kvinnovetenskaplig tidskrift 3/88. Christina Carlsson Wetterberg: "Vad kommer efter genussystemet", i Kvinnovetenskaplig tidskrift 3/92. Yvonne Hirdman: "Skevläsning - till debatten om genussystem", i Kvinnovetenskaplig tidskrift 3/93.
26. Walby op.cit. p. 1.
27. Walby op.cit. p. 23.
28. Walby op.cit. p. 59.
29. Jónasdóttir op.cit. p. 14.
30. Jónasdóttir op.cit. p. 14.
31. Ulla Koch m.fl.: Køn og videnskab, Aalborg Universitetsforlag 1989, er efter min opfattelse et udtryk for denne opfattelse. Se også min anmeldelse af samme i Dansk Sociologi nr. 1/1. årgang, København 1990.
32. Foucault: Sexualitetens historie, København 1975.
33. Denise Riley: Am I that Name - Feminism and the Category of "Women" in History, MacMillan, London 1988.

Programme

Gender Relations - State, Market, and Civil Society The Nordic Experiences in a European Perspective

**Aalborg University, Fibigerstræde 2
August 14 - 18, 1993**

**Programme Committee:
Ruth Emerek, Ulla Koch, Anna-Birte Ravn, and Birte Siim**

Sunday, August 15

- 9.00 - 10.00 a.m. **Registration and coffee**
- 10.00 - 10.30 a.m. **Introduction and presentation**
- 10.30 - 12.30 a.m. **Sylvia Walby:** *Different Forms of Patriarchy: European Comparisons*
- 12.30 - 2.00 p.m. **Lunch and coffee**
- 2.00 - 3.00 p.m. **Section I: Gender and the Labour Market**
Introduction by Ruth Emerek & Bodil Bjerring: *Danish/Nordic Research on Gender and the Labour Market: Status and Visions*
- 3.00 - 6.00 p.m. **Short presentation of participants' papers in section I**
Discussion of main problems and key concepts
Chair: Drude Dahlerup
Marianne Rostgård: *The Creation of a Gendered Division of Labour in the Danish Textile Industry*
Iris Rittenhofer: *Leadership in a Genderhistorical Perspective*
Yvonne Due Billing: *Gender and Organization: Towards a Differentiated Understanding*
Eileen Drew: *The Part-Time Option? Women and Part-Time Work in the European Community*
Bodil Bjerring: *Women's Industrial Work in North Jutland*
Ruth Emerek: *On the Subject of Measuring Women's (and Men's) Participation in the Labour Market - An Attempt to categorize and examine Wage Earners Participation in the Labour Market*
- 6.00 - 8.00 p.m. **Dinner**
- 8.00 - 9.30 p.m. **Ph.D. programmes in England, Ireland and Sweden**
Introduction by Sylvia Walby, Eileen Drew & Yvonne Hirdman

Monday, August 16

- 9.00 - 10.45 a.m. **Jane Lewis:** *Gender and Social Policy in Europe: Work, the Family, and the State*
- 10.45 - 11.00 a.m. **Coffee break**
- 11.00 - 12.00 a.m. **Section II: Gender, Welfare, and the Family**
Introduction by Maren Bak: *Danish/Nordic Research on Gender, Welfare and the Family: Status and Visions*
- 12.00 - 1.00 p.m. **Section III: Gender, Power, and Democratic Citizenship**
Introduction by Birte Siim: *Danish/Nordic Research on Gender, Power, and Democratic Citizenship: Status and Visions*
- 1.00 - 3.00 p.m. **Lunch and coffee**

- 3.00 - 6.00 p.m. **Short presentation of participants' papers in section II & III**
 Discussion of main problems and key concepts
 Chair: Karen Sjørup
 Ulla Koch: *Studying Care in Modern Economies - Considerations on Methods and Theory Building*
 Drude Dahlerup: *Learning to Live with the State. State, Market and Civic Society: Women's Need for State Intervention in East and West*
 Anette Aunbirk: *Negotiating Parental Leave*
 Maren Bak: *Family Research and Theory in Denmark: A Literature Review*
 Birte Siim: *Gender, Power and, Democratic Citizenship*
 Ann-Dorte Christensen: *Gender, Mobilization, and Empowerment*
- 7.30 - **Dinner**

Tuesday, August 17

- 9.00 - 10.45 a.m. **Yvonne Hirdman: Gender Systems and the Nordic Welfare States**
 10.45 - 11.00 a.m. **Coffee break**
 11.00 - 12.00 a.m. **Section IV: Gender Theory and Feminist Research**
 Introduction by Anna-Birte Ravn & Susanne Thorbek: *Danish/Nordic Research on Gender Theory: Status and Visions*
- 12.00 - 2.00 p.m. **Lunch and coffee**
- 2.00 - 4.00 p.m. **Short presentation of participants' papers in section IV**
 Discussion of main problems and key concepts
 Chair: Birte Siim
 Karen Sjørup: *Patriarchy and the Female Subject*
 Hanne Marlene Dahl: *Contemporary Theories of Patriarchy - Like a Bird Without Wings? Power, Signification and Gender in the Reproduction of Patriarchy*
 Lene Gregersen: *Moving far beyond the Separated Fields of Patriarchal Scholarship; the Qualitative Leap of Philosophical Daring*
 Susanne Thorbek: *Gender in two Slum Cultures*
 Anna-Birte Ravn: *Equality versus Difference and Gender versus Class in Danish Women's History*
- 4.00 - 5.00 p.m. **General conclusions on the contents of Ph.D. programmes in social science gender studies**
 Chair: Ruth Emerek, Ulla Koch, Anna-Birte Ravn and Birte Siim

Wednesday, August 18

- 9.00 - 12.00 a.m. Meeting on future national and international cooperation on Ph.D. programmes in social science gender studies

Conference papers published elsewhere:

Sylvia Walby: 'Gender, Work and Fordism: The EC Context'. **International Journal of Sociology**, Winter 1994-95. To be reprinted in Thomas Boje (ed.): **Welfare State and the Labour Market in a Changing Europe: Consequences for Citizenship, Work and Gender**. M.E. Sharpe.

Yvonne Hirdmann: **Women - from Possibility to Problem? Gender Conflict in the Welfare State - the Swedish Model**. Research Report No. 3, 1994, Stockholm: Arbetslivscentrum.

Marianne Rostgård: 'The Creation of a Gendered Division of Labour in the Danish Textile Industry'. In Gertjan de Groot & Marlou Schrover (eds.): **Women Workers and Technological Change in Nineteenth and Twentieth Century Europe**. The Falmer Press (UK), 1994.

Yvonne Due Billing & Mats Alvesson: 'Gender and Organization: Towards a Differentiated Understanding'. **Organization Studies** 13/12 1992, 73-102.

Eileen Drew: 'The Part-Time Option? Women and Part-Time Work in the European Community'. **Women's Studies International Forum**, Vol. 15, Nos. 5/6, 1992, 607-614.

Bodil Bjerring: 'Kvinder på fabriksarbejde i Nordjylland'. In Esther Fihl & Jens Pinholt: **Livsformer og kultur**. Århus: Akademisk Forlag 1992.

Drude Dahlerup: 'Learning to Live with the State - State, Market, and Civil Society: Women's Need for State Intervention in East and West'. **Women's Studies International Forum**, Vol. 17, Nos. 2/3, 1994, 117-127.

Anette Aunbirk: 'Forhandling om forældreorlov'. **Dansk Sociologi** nr. 3. 1993, 56-72.

Susanne Thorbek: 'Gender in Two Slum Cultures'. In Signe Arnfred et al. (eds.): **The Language of Development Studies**. Copenhagen 1990. And in **Environment and Urbanization**, Vol. 3, No. 2, 1991.

Anna-Birte Ravn: 'Equality versus Difference and Gender versus Class in Danish Women's History'. To appear in **NORA - Nordic Journal of Women's Studies**, Vol. 3, No. 1, 1995.

Publikationer i FREIA's skriftserie:

1. Karin Widerberg: Udfordringer til kvinneforskningen i 1990'erne - foredrag på Center for Kvinneforskning i Aalborg 10.5.90, 1992
2. Feminist Research. Aalborg University. Report 1976-1991, 1992
3. Ann-Dorte Christensen: Kvinder i den nye fredsbevægelse i Danmark - mellem køkkenruller, resolutioner og teltpæle, 1992
4. Ulla Koch: Uformel økonomi og social arbejdsdeling - en fortælling om tværfaglighed og det umuliges kunst, 1992
5. Marianne Rostgaard: Kvindearbejde og kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien i Danmark ca. 1830 - 1915, 1992
6. Inger Agger: Køn og krænkelse - om politisk vold mod kvinder, 1992
7. Margrethe Holm Andersen: Heks, hore eller heltinde? - et case-studie om tanzanianske kvinders politiske deltagelse og kønsideologier i forandring, 1993
8. Ulla Koch: A Feminist Political Economics of Integration in the European Community - an outline, 1993
9. Susanne Thorbek: Urbanization, Slum Culture, Gender Struggle and Women's Identity, 1993
10. Susanne Thorbek: Køn og Urbanisering, 1994
11. Poul Knopp Damkjær: Kvinder & rektorstillinger - et indlæg i ligestillingsdebatten, 1994
12. Birte Siim: Det kønnede demokrati - kvinders medborgerskab i de skandinaviske velfærdsstater, 1994
13. Anna-Birte Ravn: Kønsarbejdsdeling - diskurs og magt, 1994.
14. Bente Rosenbeck: Med kønnet tilbage til den politiske historie, 1994
15. Jytte Bang og Susanne Stubgaard: Piger og fysik i gymnasiet, 1994
16. Harriet Bjerrum Nielsen og Monica Rudberg: Jenter og gutter i forandring, 1994
17. Jane Lewis: Gender, Family and the Study of Welfare 'Regimes', 1995
18. Iris Rittenhofer: A Roll in the Hay with the Director: The Manager in a Genderhistorical Perspective, 1995

19. Ruth Emerek: On the Subject of Measuring Women's (and Men's) Participation in the Labour Market, 1995
20. Maren Bak: Family Research and Theory in Denmark: A Literature Review, 1995
21. Ann-Dorte Christensen & Birte Siim: Gender, Citizenship and Political Mobilization, 1995
22. Hanne Marlene Dahl: Contemporary Theories of Patriarchy - Like a Bird without Wings? Power, Signification and Gender in the Reproduction of Patriarchy, 1995
23. Lene Klitrose: Moving far beyond the Separated Fields of Patriarchal Scholarship: the Qualitative Leap of Philosophical Daring, 1995
24. Ulla Koch: Omsorgsbegrebet i lyset af international økonomisk integration - begrebs- og metodediskussion, 1995
25. Karen Sjørup: Patriarkatet og det kvindelige subjekt, 1995

FREIA, Center for Kvindeforskning i Aalborg, er en tværfaglig organisering af kvindeforskere ved Aalborg Universitet, med tyngdepunkt på det samfundsvidenskabelige fakultet, inden for antropologi, historie, sociologi, politologi, økonomi og udviklingsstudier. Det nuværende forskningsprogram "Kønsrelationer, magt og identitet i et udviklingsperspektiv" er ramme om en række individuelle og kollektive projekter. FREIA er en del af Institut for Samfundsudvikling og Planlægning.